

Nováková, Ester

Poetický příběh o samotě: ke knize Tomáše Pěkného Havrane z kamene

In: *Na rozhraní světů : fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*.
Dědinová, Tereza (editor). Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova
univerzita, 2016, pp. 257-262

ISBN 978-80-210-8441-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136793>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POETICKÝ PŘÍBĚH O SAMOTĚ: KE KNIZE TOMÁŠE PĚKNÉHO *HAVRANE Z KAMENE*

Ale nebude nám nic dáno z lásky, dokud všichni lidé kolem nás nepocítí hluboké bratrství duší a dokud život každého člověka a všech bytostí nebude pocítován ve své mystické jednotě.

Otokar Březina: *Sen o nadčlověku*

Dílo Tomáše Pěkného, prozaika, historika, editora, novináře, autora textů pro mládež, rozhlasových dramatizací, esejí a literárněhistorických prací, se definitivně uzavřelo 17. listopadu 2013. Za nejvýznamnější z jeho beletristické tvorby lze bezpochyby označit pohádkovou fantasy *Havrane z kamene*, vydanou v roce 1990 nakladatelstvím Albatros. Kniha byla kritikou přijata kladně (srov. ČERVENKOVÁ 1991, PRIMUSOVÁ 1991), roku 1992 získala čestné uznání na veletrhu dětských knih v Bologni a dočkala se několika dramatizací.

Grafická úprava a ilustrace Jindřicha Kovaříka, k textu ostatně naprosto nevhodně zvolené,¹ vizuálně zařazují knihu nejen do kategorie děl pro mládež, ale dokonce děl určených mladším školním dětem. Hned v úvodu je však nutné ujasnit, že *Havrane z kamene* není dílem pro děti. Hana Primusová je v recenzi ve *Zlatém máji* doporučuje dospívajícím (zejména dívkám), s jejichž životními problémy podle ní text souzní, a chápe je jako jednu z knih, „které otevírají cestu k ‚velké‘ literatuře, k chápání poezie, ke schopnosti umění vnímat a rozumět mu“ (PRIMUSOVÁ 1991). Ačkoli se můžeme ztotožnit s recenzentčíným pochvalným hodnocením a nenamítáme nic proti citlivému a sečtělému teenagerovi jako potenciálnímu

¹ Kriticky to podotýká i sám Pěkný v rozhovoru s Lubou Svobodovou: „Obrázky (je jich přes míru) jsou laděny do karikatury, grotesky, zcela proti smyslu prózy, jejíž vyznění je čistě baladické. Také grafická úprava mi připadá samoúčelná“ (SVOBODOVÁ 1991).

recipientovi příběhu Tomáše Pěkného, domníváme se, že horní věkovou hranici není nutné u tohoto titulu stanovovat. Máme zde totiž před sebou typickou ukázkou literatury, která má potenciál oslovit náctiletého, stejně jako čtenáře v seniorším věku. Navzdory už zmíněné pohádkovosti – a dost možná právě pro ni.

Protagonistka příběhu, nejmladší z čarodějnic, a proto přezdívaná Mladá, chce patřit do společenství svých družek. O filipojakubské noci skládá čarodějnou zkoušku, ale neuspěje a dostává ještě rok na přípravu, aby příště obstála. Seznámí se však s vesnickou dívkou Juliánou a z přátelství k ní čaruje, čaruje tak, jak by čarodějnice nikdy neměla – pro lidi, a přijímá také z nutnosti lidskou podobu. A tak vykoupí Juliánina milého od zlého pána, dostane ho z vojny a obdarí modrou krví, aby ctižádostivé rodiče smířila se sňatkem. Ale odměnou jí není ani pořádné vyjádření vděčnosti, natož očekávané Juliánino přátelství. Nadto Mladá porušila čarodějné zákony a čarodějnice ji proto ze svého středu navždy vyvrhnou. Nezbývá jí než jít mezi lidi.

Příběh, sám o sobě jednoduchý, ne náhodou připomene *Malou čarodějnici* Otfrieda Preusslera. Sám Pěkný uvádí, že na počátku byla právě rozhlasová dramatizace Preusslerovy prózy:

Nelíbila se mi, a tak jsem převzal jen motiv čarodějnické holky a čarodějnické zkoušky a napsal všechno jinak. Tahle pohádka dostala jednu z cen na Prix Bohemia. Námětu jsem se nemohl zbavit, v rozhlasové verzi nešlo říct všechno. Próza Havrane z kamene je tedy další, ještě pozměněnou verzí rozhlasové pohádky (SCHNERCH 1992).

Pěkného kniha se však natolik vzdálila od Preusslerovy, že ji nemůžeme považovat ani za volnou parafrázi předlohy. Zmiňovaný motiv čarodějné zkoušky je totiž zastíněn motivy jinými. Nelze si nezpomenout na variace archetypálního příběhu dívky, která opouští svůj – zpravidla vílí – svět a vstupuje do světa lidí, v němž doufá najít lásku. Od Rusalky (na niž upozorňuje i knižní anotace) přes všechny ty víly lidových pohádek, které nedbají o domácnost, přes Andersenovu malou mořskou vílu až po mytickou Undinu. Z lidových pohádek zas pocházejí motivy přechytračení bohatého pána, v jehož rukou proměněné zlato ztrácí svou cenu, či zachraňování mládence před vojnou. Známé prvky však Pěkný aktualizuje, transformuje do nových podob a k novému vyznění.

Ve všech výše zmíněných příbězích dochází ke střetu archetypální hrdinky s lidským světem. Člověk je tu tím, kdo poruší pravidla (mladý venkovan vrátí své ženě víle závoj nebo šaty, ačkoliv byl varován, že to nesmí nikdy udělat; šlechtic zradí, nebo zkrátka neposkytne očekávanou lásku). A hrdinka se potom buď víceméně bezbolestně vrací zpět do svého světa, nebo za svou lehkověrnost podstupuje tvrdý trest. V *Havrane z kamene* je problém nastolen a konflikt vyřešen poněkud jinak. Především motivací není milostný cit, ale cit daleko obecnější, touha po přátelství, po sdílení a souznění s jinou bytostí. Pravidla pak porušuje Mladá sama, třebaže

důvodem je opět člověk. Lásky ženy k muži se posunula do vedlejší úlohy a nemá očekávanou pohádkovou sílu. Je to moc čarodějky a moc země, která napomůže ke šťastnému uzavření milostných peripetií, nikoli moc lásky jako takové. Čarodějka, podstupující námahu a nebezpečí z přátelství, soucitu a dobroty srdce, eticky převyšuje zamilovanou Juliánu, která se nezdráhá Mladou využívat ke svému prospěchu.

Rovněž „odměna“ obou dívek je značně nepohádková – sobecká Juliána získává manželské štěstí, Mladá je zavržena světem čarodějným i světem lidským, protože se z obou vymyká. Ne nadarmo sám autor nazývá příběh baladickým. Mladá, která před ne-lidskými zákony upřednostňuje skutky dobra, ačkoli ví, proti jaké moci se staví, tak upomene dokonce na hrdinku vysloveně tragickou, Sofoklovu Antigonu. Celý její příběh je příběhem nesejmutelného smutku.

Dostáváme se zde k jedné ze základních charakteristik prózy Tomáše Pěkného: fantastická literatura obvykle s hlouběji nahlíženou psychologíí nepracuje – *Havrane z kamene* je příběh v jádru psychologický. Hana Primusová se ve své recenzi přidržuje názoru, že kniha zpracovává problém přechodu do světa dospělých, „nutnost nazírat svět trochu jinak“ (PRIMUSOVÁ 1991). Ano, čarodějnice Mladá je skutečně mladá, z lidského pohledu nezkušená. Ale právě jen z lidského – nevyzná se totiž v lidech a užasle se pokouší zorientovat ve světě, v němž „slova každou chvilku znamenají něco jiného“ (PĚKNÝ 1990: 58). Nastavuje tak lidskému žití nelichotivé zrcadlo. Její svět totiž, ať je jakýkoli, není světem přetvářky, při čarování má každé slovo a gesto jednoznačný význam. Mladá zná zákony země, o nichž lidé většinou ani nepřemýšlejí, a nevyhnutelnost vazby mezi příčinou a následkem. Právem tedy můžeme říci, že je v lecčem daleko zralejší než Juliána. Její poznání a její hodnoty nejsou něčím dětským, co je třeba překonat, odložit a začít „nazírat svět trochu jinak“. Z pohledu z druhé strany je totiž tou naivní a nedospělou spíše venkovská dívka, která sice ví, jak to chodí v praktickém životě, ale dosud má v ní navrch dítě, uvyklé vymáhat si výhody pláčem, pohružkami a přemlouváním, dítě neschopné velkorysosti, spravedlivého úsudku a docenění závažnosti některých rozhodnutí. Domníváme se tedy, že interpretace Hany Primusové je příliš zužující. Nejde tu pouze o dospívání ve fyzickém slova smyslu, odehrávající se v období puberty – jde tu o dospívání obecně, o zrání k pravému lidství, které provází člověka po celý život. Čarodějka v příběhu dostává lekci, kterou snad ani nepotřebovala (možná více ji potřeboval čtenář) – nezmění se, ani neobjeví něco zcela nového, ale přece jen se posune k větší osobní zralosti. Hlouběji pochopí sounáležitost všech živých tvorů, přírody i lidí, a v odpuštění nalézá lásku ke světu:

„Na nikoho se nezlobím,“ řekla pomalu Mladá. Ještě před chvílí to ani netušila, ale teď to ví jistě. Sepjala údivem ruce. „Já... já je mám všechny ráda.“

Zašeptalo listí a v koruně dubu se probudil první pták. Noc popelavěla a kámen temně, mírně zářil.

„Všechny!“ Mladá vyskočila. „Všichni si přece k něčemu jsme!“ (IBID.: 75).

Knihy má tedy v závěru mnoho naděje: Kdo touží po lásce, může ji přece dávat. Má to smysl. Ale baladický smutek přetrvává, protože příběh doplňuje: ačkoli není vůbec jisté, že jeho cit bude někdy odměněn či opětován.

Havrane z kamene je totiž studií samoty. Touhy po začlenění mezi sobě rovné, která se ukazuje jako marná. Radosti z přátelství, které se postupně ukazuje jako iluzorní. Zklamání a pochopení. Nebylo by na místě užít slova „vystřízlivění“, protože Mladou víra v přátelství neopouští, a tím zůstává a zůstane vždycky mladou, se srdcem otevřeným „do všech stran jak ptačí pelíšek“ (IBID.: 76). Právě otevřenost srdce, jisté vnitřní dětství (jež je však známkou ryzosti, ne infantilility) je tím, co činí hrdinku citlivou a nesmírně zranitelnou.

Emocionální naléhavost těchto prožitků Tomáš Pěkný umocňuje užitím písní, v nichž Mladá vyslovuje nezachytitelné pocity pomocí básnických metafor:

[...] Kdo někoho má, ten
pluje v tom čase,
jak v chladivé vodě.
Hned dopředu,
hned zase zpátky.
Kdo někoho má, ten
žije si v pomalém létě
a na svět se dívá skrz
průsvitná křídla.
Kdo někoho má, ten
je jako vážka
a taky jak rákos,
na který tiše sedá (IBID.: 50).

Tříkrát zpívá Mladá, obracejíc se ke slunci, radostně. Poslední refrén pak už zaznívá zklamáním a také jeho verš se prozaizuje.

Tomáš Pěkný vsazuje svou protagonistku do světa, který je skutečně magický. Atributem čarodějky bývá havran. V Pěkného podání je to však tajemná bytost sídlící v kameni, z něhož na vyvolání vystupuje obličej „napůl ptačí a taky trochu lidský“ (IBID.: 7), aby hrdince radil. Upomene na mluvící kameny z pohádek, i ještě starší mytické kameny, spjaté s věštbami. Stejně jako ony se nikdy nemýlí, zároveň však mnohé otázky ponechává nezodpovězené – nikdy neprorokuje Mladé budoucnost, ta zůstává tajemstvím.

Pěkný rovněž neotřelým způsobem zhmotňuje zlo – to když se Mladá jedinkrát dostává až na kraj černé magie, do blízkosti samotného „Pána much“, aby právě z much vyčarovala zlaťáky pro lakotného zemana. Jeho zlo se odráží ve žhnoucím klepadle v podobě kozlí tváře, v kamenných psech s ohnivýma očima na bráně statku – v ďábelských atribtech, které ožívají před očima, proměňují se, hrozí

nebo se chvějí strachem. Sugestivní hrůza vycházející z muže i z jeho domu nenechává čtenáře na pochybách, s jakou mocí je zdejší pán ve spojení, ačkoli vypravěč to nikdy nevysloví explicitně.

K pradávným mýtům odkazují chodící stromy a jejich duchové i samotné lunární obřady čarodějek za filipojakubské noci.

Nejde však pouze o jednotlivé motivy, ale o celkovou magickou atmosféru textu.

Podílí se na ní samozřejmě především Pěkného básnický jazyk plný sugestivních obrazů, přirovnání, metafor a personifikací. Autor zachycuje dění v prostoru pomocí rozličných smyslových vjemů, vůní, zvuků, barev, světla a stínů. Zužitkovává také plně eufonické možnosti jazyka, text si zachovává nepřetržitý vnitřní rytmus a zvláště některé pasáže připomínají spíše báseň v próze. Využívá rovněž přirozenou eliptičnost lidové baladiky – žádná pasáž není kompozičně nadbytečná či retardující, jednotlivé lyrické obrazy jsou k sobě řazeny metodou filmového střihu. Každé slovo stojí na svém místě v plnosti svého významu.² Nejpůsobivěji rozehrává Pěkný hru s jazykem v pasážích o čarování. Druhý, magický svět zde překrývá obrysy světa reálného a stírá hranice mezi skutečností a halucinogenním snem:

Zatímco spala, ptáci se pomalu probouzeli.

Nejdříve slyšela, jak vylétají. Slyšela drhnout ocasní pera, slyšela svist pádu, dotkl se jí koneček křídla. Pak jí rozryl první šrám čelo, další ruce a hrdlo. Čekala bolest, ale bolest nepřicházela. Napadlo ji, že sní. Vydechla úlevou a uviděla na svém dechu tančit peříčko. Skončilo složitý tanec, dopadlo jí zpátky na tvář a za ním ticho a měkce další. Obloha potemněla. Sypal se hustý, šedivý a hnědý sníh. Peří vnikalo do očí, do nosu, do úst. Marně mávala rukama. Chtěla zakřičet, ale nešlo to (IBID.: 45).

Dojem magična prohlubuje také autorova práce s časem. Na jediném místě textu zhruba zasazuje příběh do konkrétního historického rámce („Není tomu tak dávno, co na Býčí horu přicházely každý rok o filipojakubské noci čarodějnice; teprve před dvěma sty lety odešly bůhvíkam“ [IBID.: 12]). Děje samotné se však odvíjejí na podivuhodném rozhraní přítomné chvíle a nedohledného mytického dávná. Už v úvodu knihy vytváří Pěkný pomocí vypravěčových otázek dojem, že se popisované události odehrávají právě teď („Vidíte tu dívčí tvář, podobnou svaštělému jablíčku v zimě? Slyšíte ten trochu nakřáplý hlas? Čaruje“ [IBID.: 7]). Zároveň – stejně jako tomu bylo u prostoru – reálným časem prostupuje čas magický. Opět zvláště v průběhu čarování: zrychluje se či zpomaluje, otevírá chodby do minulosti, kdy „spolu ještě všichni rozmlouvali: lidé, kameny, skřítkové, stromy“ (IBID.). Jako by v těchto pasážích současný okamžik a dávná historie trvaly zároveň, souběžně.

² Na Pěkného přísnou práci s jazykem, projevující se i v novinářské a redaktorské praxi, vzpomíná v nekrologu Jiří Peňás: „Měl ‚čuch‘ na klišé, fráze, povrchnosti: projít jeho rukama byla nejlepší škola, kterou si adept mohl přát“ (PEŇÁS 2013).

Čarování v Pěkného podání není, jak už z dosavadního výkladu vysvitlo, pouhé naučené kejkliřství se slovy, která mají žádaný účinek. Předpokládá bytostné spojení se zemí. Mladá se v něm dotýká prapodstaty života společné všem tvorům, na nevědomé rovině se stává stromem, lovicím dravcem a zároveň jeho kořistí. Kniha vyznívá přesvědčením o jednotě obyvatel země – násilná změna, nepřirozený posun v přirozeném řádu přírody má tudíž nutně vliv na lidský osud.³ Když Mladá zaklíná stromy či vodu, je si vědoma této zákonitosti, obrovské síly, ale zároveň i obrovského nebezpečí, které se v ní skrývá.

Nad mýtinou, jak kámen, který se vymkl pádu, strnulo káně. Pavouk znehybněl v síti a lesní myš zůstala nehybně stát v půli pěšiny.

Mladá odvinula z mladé břízky tenký štůček kůry. Trochu jí rozemnula v prstech a hodila na hladinu jezírka. Voda zprůsvitněla. Svlékla se a ponořila se až po kořínky vlasů do ledové vody. Chlad Mladou obepnul a zmrazil. Když vyšla z lázně, i její kůže byla drsná jako kůra.

Takové čarování! Jen ona ví, jak se bojí (IBID.: 53).

Mladá ovšem nakonec není narušitelkou rovnováhy, protože k přírodním silám přistupuje s úctou a respektem. Jak sám autor uvedl v rozhovoru: „Čarování je jednou z forem dorozumění se s [přírodním] řádem“ (SVOBODOVÁ 1991). Narušiteli mohou být, a jsou, lidé, kteří „když něco chtějí, je jim jedno, co všechno se může stát“ (PĚKNÝ 1990: 59). Jako kdyby nikdo z nich „nevěděl, že jsme všichni zapleteni v jednom klubíčku“ (IBID.: 75).

Mladá je přesvědčená, že lidé jsou podivní. Přesto právě k nim v závěru příběhu míří. Přijala už lidskou podobu a nyní, zbavena možnosti čarovat, plně přijímá své člověčenství, ačkoli to není snadné. „Člověku je někdy ouzko, víš,“ říká havranovi při jejich posledním rozhovoru (IBID.: 76). Příběh se otevírá a opět uzavírá takřka shodnou pasáží s motivem cesty – s motivem lidských cest, které rozhodně neslibují přímé a snadné putování:

Ach, lidské cesty! Kresby prstem v kůře odněkud někam. Nikam odnikud. Ach, cesta úvozem a cesty mezi poli. A cesty z oblázků přes drkotavou vodu. A cesty podle zdí a cesty mezi stromy. Ach, cesta ke křížku a cesty křížem krážem! (IBID.).

Jako Skácelova mytická smuténka, vtělený „příběh starší nežli já, než moje smrt“ (SKÁCEL 1996: 179), vychází na konopné cesty podzimu, vydává se i čarodějnice Mladá po jedné z těch podivných lidských cest. S podobným poetickým smutkem i nadějí.

3 Silný ekologický akcent, významná role přírody, idea provázanosti jejích osudů s lidskými a obava z jejího ničení, to vše v poetickém mytickém hávu, upomenou na dílo J. R. R. Tolkiena.